

УДК 343.9:343.24

А. В. Градецькийкандидат юридичних наук, доцент
Запорізький національний технічний університет**ОСВІТА ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ**

У статті розглянуто процес здобуття вищої освіти засудженими як чинник їх успішної ресоціалізації та виправлення. Розкрито специфіку здобуття вищої освіти в пенітенціарних установах, що зумовлено обмеженнями та вимогами режиму виконання покарань. Враховуючи зазначені умови, особливої актуальності набувають розробка сучасних освітніх технологій та впровадження дистанційної форми навчання для засуджених до позбавлення волі. Наголошено, що освіта як педагогічний процес, який має високу виховну спрямованість, сприяє гуманізації кримінально-виконавчої системи.

Ключові слова: вища освіта, засуджені, гуманізація, ресоціалізація, пенітенціарна система.

I. Вступ

Нестабільність внутрішньополітичної та економічної ситуації в Україні спричиняє зростання злочинності. За роки незалежності в Україні за вчинення злочинів було засуджено майже 2,5 млн осіб, серед них понад 1,1 млн – до покарання у виді позбавлення волі [1]. Тобто щорічно до в'язниці потрапляє близько 60 тис. осіб, або 0,2% населення у віці від 15 до 64 років. На перший погляд, це не так багато, але фактично кількість причетних до цього значно більше, якщо враховувати не лише ув'язнених, а й членів їхніх сімей, родичів, друзів, колег [8, с. 68–76].

Покарання як специфічна, особлива форма державного примусу традиційно ставить перед собою виправну мету, психологічний та виховний вплив на конкретного засудженого, а також є одним з інструментів управління процесом соціальної реадaptaції злочинця до умов життя суспільства. Підкреслимо, що спрямування такої діяльності потрібно розглядати як концентрацію в суспільстві ідей, інтересів, поглядів, що сприятимуть кінцевим цілям покарання, зокрема виправленню та ресоціалізації засуджених.

Разом з тим, досить проблематично вважати, що система, яка побудована на ізоляції засудженого від суспільства, покаранні й пригніченні особистості, справді здатна спонукати до ресоціалізації. Високий показник рецидивної злочинності ставить під сумнів ефективність системи виконання кримінальних покарань і результативність ресоціалізуючої діяльності громадських інститутів, покликаних сприяти інтеграції колишніх засуджених до соціуму. Результати діяльності пенітенціарних установ свідчать про їх низьку ефективність з виправлення та перевиховання засуджених.

В Україні, за сучасними відомостями, середній показник рецидиву щороку становить

близько 25–28%. Ми поділяємо погляди тих науковців, які вважають, що необхідно так побудувати покарання, щоб кожен його вид мав головну мету – повернення суспільству не злочинця, а соціально відновленої особистості [3, с. 409–423].

Враховуючи зазначені обставини, практика діяльності органів і установ виконання покарань вимагає від науки кримінально-виконавчого права обґрунтованих рекомендацій щодо розширення практики застосування засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання.

Внесок у дослідження проблем виправлення і ресоціалізації засуджених зробили такі вчені, як: Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, М. І. Бажанов, Ю. В. Баранов, Ю. В. Баулін, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, А. В. Губенко, М. І. Гуцал, М. Я. Гуцуляк, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. О. Меркулова, Г. О. Радов, М. С. Рибак, В. П. Севостянов, А. Х. Степанюк, Б. М. Телефанко, В. М. Трубников, І. Б. Ускачова, С. Я. Фаренюк, С. І. Халимон, С. В. Царюк, С. Х. Шамсунов, С. М. Школа, І. С. Яковець та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є розгляд процесу здобуття вищої освіти як чинника виправлення й ресоціалізації засуджених та впливу освіти на процес гуманізації пенітенціарної системи.

III. Результати

Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 було схвалено Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, яка повинна забезпечити втілення нових підходів, використання нових форм та методів щодо реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Концепція визначає пріоритетні напрями у сфері організації життєдіяльності засуджених, націлена на поетапне вирішення найбільш гострих пенітенціарних проблем, у тому числі й ресоціалізації засуджених [5].

Проблема виконання кримінальних покарань, при всій її різноманітності й складності, – це проблема соціально-педагогічна, адже ресоціалізація засуджених виступає важливою соціальною метою. Згідно зі ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація – “свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві” [6]. Відповідно, під ресоціалізацією слід розуміти повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв’язку зі зміною обставин [2, с. 94–95].

Якщо мета виправлення й ресоціалізації особи не досягається, то система кримінального покарання і його виконання працює безрезультативно, а заходи виправлення засуджених малоефективні та не відповідають вимогам суспільства.

Таким чином, особливої актуальності набуває розробка сучасних механізмів і засобів ресоціалізації засуджених, таких, що забезпечать не лише процес розвитку особистості засудженого, а й сприятимуть формуванню моделі поведінки, необхідної для успішної подальшої соціальної інтеграції в суспільство. У зв’язку з цим у багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання та забезпечення його позитивного впливу на ув’язнених. Один з найкращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання, особливо здобуття вищої освіти.

Освіта як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі є спеціально організований процес в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, що здійснюється в установах виконання покарань. Це нормативно врегульований, керований і контрольований активний процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру та подальшу соціальну адаптацію.

Право засудженого до позбавлення волі на освіту – це гарантована державою й забезпечена нормами права можливість особи набувати позитивного досвіду, моральні якості, знання, уміння і навички, що сприятимуть її розвитку, виправленню та нормальній життєдіяльності в умовах конкретного суспільства.

Здобуття вищої освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. У разі виникнення труднощів із забезпеченням засуджених роботою у ви-

правних установах здобуття вищої освіти є альтернативою праці і має позитивний вплив, а здобута під час позбавлення волі вища освіта значно полегшить засудженому працевлаштування після звільнення [9, с. 143–147].

Норми, що регламентують освіту ув’язнених, існують у країнах Європи й Америки, але спеціалізованого міжнародного документа, який об’єднував би в собі норми, що стосуються організації здобуття освіти засудженими до позбавлення волі, немає. Водночас достатня кількість міжнародних нормативних актів, які закріплюють окремі положення, що містять основи здобуття освіти.

Зокрема, Європейськими пенітенціарними правилами прямо передбачено, що в кожному місці позбавлення волі розробляється і здійснюється різнобічна програма навчання, доступ до освітніх програм має бути у всіх ув’язнених. У ст. 77 Мінімальних стандартних правил поведінки з в’язнями також наголошено на забезпеченні можливості подальшої освіти та необхідності, наскільки це можливо, пов’язувати її з діючою в країні системою освіти, щоб при бажанні звільнені могли вчитися далі без утруднень [2, с. 94–95].

Міжнародні стандарти в галузі освіти засуджених до позбавлення волі свідчать про її фундаментальність, визнають, що здобуття освіти належить до невід’ємних прав громадян і має високу значущість у розвитку людини та суспільства, є важливим засобом, що сприяє поверненню засудженого в суспільство.

Розвинені європейські країни надають можливість ув’язненим здобувати не тільки середню, а й вищу освіту. Вітчизняному законодавцю варто звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізми його впровадження.

В Україні право осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, на здобуття освіти здійснюється відповідно до положень міжнародного та національного законодавства про освіту. Україною ратифіковано низку міжнародних нормативних документів, що визначають можливість і регламентують право на освіту в місцях позбавлення волі. Орієнтуючись на досвід передових зарубіжних країн, вітчизняна пенітенціарна система змінює принципи роботи із засудженими: спостерігається перехід від традиційних підходів виправлення засудженого до пріоритетних завдань розвитку його особистості. У цьому контексті сучасні пенітенціарні парадигми орієнтовані на мінімізацію ізоляції й максимізацію створення оптимальних умов для їх ресоціалізації.

У сучасній пенітенціарній теорії та практиці поки що відсутні єдині механізми здобуття вищої освіти засудженими, а також ґрунтовні дослідження щодо ресоціалізуючої ролі вищої освіти, незважаючи на те, що щороку збільшується потреба засуджених у здобутті вищої освіти під час перебування в пенітенціарному закладі [4, с. 90–94].

Можна сказати, що в Україні такий напрямок ресоціалізації тільки розпочав свою роботу й потребує розробки як науково-методичного, так і законодавчого аспектів. Загальною проблемою здобуття вищої освіти засудженими є відсутність єдиного законодавчого механізму та організаційних засад, відповідних навчально-методичних матеріалів щодо навчання такої категорії осіб.

В установах виконання покарань створені умови лише для здобуття загальної середньої та професійно-технічної освіти, задовольнити ж потребу в здобутті вищої освіти в місцях позбавлення волі засуджені не мають можливості через фізичну ізоляцію від суспільства й неможливість здобувати освіту на денній, вечірній чи заочній формах навчання у вищих навчальних закладах України.

Відповідно до Закону України “Про вищу освіту” та зважаючи на необхідність дотримання особливих умов щодо засуджених, основні форми, які можна застосовувати для навчання в ВНЗ, – екстернатна та дистанційна. Однак ці форми все одно передбачають певну, хоча й зовсім невелику, частину навчального часу для відвідування навчального закладу, що, у свою чергу, є великою проблемою, зважаючи на першочерговість виконання режиму установи. Така проблема потребує розробки та впровадження інституту координаторів (посередників) між вищим навчальним закладом та засудженим, причому такі координатори мають бути і у ВНЗ, і у виправній установі.

Останнім часом досить затребуваним стало застосування дистанційного навчання. Дистанційна технологія дає змогу вчитися на денній формі навчання, заочно й екстерном, відповідно до соціально-психологічного стану та морально-правового становища студентів-засуджених. Навчання засуджених до позбавлення волі здійснюють за дистанційною формою, відповідно до Положення про дистанційне навчання, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 21.01.2004 р. № 40.

Дистанційна освіта має свої особливі позитивні якості:

- забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти, що повністю відповідає реалізації відповідного конституційного права;
- надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення;

- припускає можливість займатися в зручний час, в зручному місці і режимі, що не перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення;
- відводить на вивчення дисципліни не регламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення;
- за наявності мережі Інтернет, вирішує проблему забезпечення засуджених-студентів навчальними матеріалами, підручниками. Існує можливість одночасного звернення до багатьох джерел наукової інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);
- надає можливість залучення до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, спрямована на підвищення освітнього рівня;
- при дотриманні певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями і викладачами, що, з одного боку, дає їм змогу деякою мірою змінити обстановку, відчувати себе повноправними громадянами, а з іншого – усвідомити своє становище, тим самим знижуючи ймовірність вчинення злочинів у майбутньому;
- при використанні телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ і безпосереднього контакту з викладачами;
- створює можливість продовжити навчання після звільнення.

Дистанційне навчання сприяє поліпшенню дисципліни, а прагнення до отримання знань є важливою умовою ефективності адаптації на волі. Як свідчить статистика й ряд психолого-педагогічних досліджень, такий спосіб організації навчального процесу є дуже корисним та пізнавальним, з першого заняття створює сильну мотивацію до продовження навчання. Саме завдяки перевагам телекомунікаційної системи навчання можливе швидке вироблення в засуджених тих якостей і соціальних навичок, які будуть потрібні у нормальному житті, після звільнення з місць позбавлення волі.

IV. Висновки

Як бачимо, вища освіта в пенітенціарних установах хоча й повільно, але все ж таки набуває розвитку. Освіту в закладах відбування покарання можна розглядати не тільки як процес набуття певних знань і вмінь, але і як педагогічний процес, який має соціальну спрямованість на формування рівня загальної культури, світогляду особистості, її моральних якостей і поведінки. Освіта сприяє подальшій соціальній адаптації, професійному становленню, психологічній стійкості колишніх засуджених, запобіганню рецидивній злочинності у країні [2, с. 94–95].

Одна з головних цілей реалізації вищої освіти в пенітенціарній установі полягає в зміні ролі засудженого з об'єкта на суб'єкт громадської дії. Система освіти сприяє розвитку здатності індивіда до відтворення й удосконалення життя соціально-організаційними, інституціоналізаційними засобами, а це не що інше, як формування соціальної суб'єктності – системи прийомів, які розвивають здатність людини результативно брати участь у громадському житті, вирішувати соціально значущі проблеми. Найважливішим показником й одночасно визначальним чинником становлення та розвитку індивідуальної й соціальної суб'єктності в умовах сучасного суспільства є система цінностей і ціннісних орієнтацій індивіда, що актуалізує мету досягнення життєвого успіху. Зумовлена цінностями суб'єктність засуджених виявляється в специфічній життєвій стратегії суб'єкта, яку називають життєвою стратегією самореалізації.

Необхідно зазначити, що ресоціалізація засуджених – процес індивідуальний. Її ефективність залежить, насамперед, від того, як будуть враховані й застосовані в практиці освітнього процесу соціально-психологічні закономірності розвитку особистості засудженого, специфіка їх проявів у нестандартних умовах ситуації позбавлення волі й різних видах діяльності примусового характеру.

Вказані обставини накладають на об'єктивно існуюче освітнє середовище пенітенціарної установи додаткові функції та висувають до неї широкі вимоги. Основне завдання гуманістичного принципу – спонукати індивіда до самопізнання й критичного мислення, до самостійності та здатності зробити осмислений, вільний і відповідальний вибір у будь-якій з галузей соціального життя.

При цьому необхідно підкреслити, що гуманізація в пенітенціарній системі має своє специфічне вираження. Принцип гуманізму є засадничим при реалізації пріоритетних напрямів сучасної соціально орієнтованої політики і її базових напрямів. Гуманізм щодо засудженого означає "людське" ставлення держави й суспільства до нього, але при цьому помилково зводити його до послаблень при виконанні покарання. Гуманізм у цьому аспекті – це визнання здатності кожного засудженого повернутися до законслухняного життя в суспільстві, це визнання засуджених як рівних собі. Але водночас принцип гуманізму не означає безкарність і всездозволеність, суворість режиму виконання покарання може навіть посилюватися, але подібні заходи не зобов'язані при-

зводити до руйнування людського в людині, підривати здоров'я засудженого, перетворювати його на об'єкт маніпулювання [7, с. 68–76].

Список використаної літератури

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у I півріччі 2010 р. [Електронний ресурс] // Судова статистика. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
2. Вакуленко О. В. Освіта як чинник ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі / О. В. Вакуленко // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : зб. наук. праць звітно-наук. конф. викладачів ун-ту за 2011 рік (9–10 лютого 2012 р.) / укл.: Г. І. Волинка, О. В. Уваркіна, О. П. Симоненко, О. П. Ємельянова. – Київ : Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, 2012. – Ч. 1. – С. 94–95.
3. Денисова Т. А. Покарання в системі протидії злочинності / Т. А. Денисова // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 409–423.
4. Караман О. Л. Вища освіта в процесі ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах / О. Л. Караман // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 3. – С. 90–94.
5. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, схвалена Указом Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/15127>.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : офіційне видання. – Київ : Атіка, 2003. – 96 с.
7. Леонова Е. Ю. Образовательные технологии как фактор гуманизации пенитенциарной системы [Электронный ресурс] / Е. Ю. Леонова // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://www.science-education.ru/110-9997>.
8. Мельниченко О. А. Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики / О. А. Мельниченко, С. С. Дипко // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 68–76.
9. Сюр С. В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз / С. В. Сюр // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2010. – № 1. – С. 143–147.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2015.

Градецький А. В. Образование как средство исправления осужденных

В статье рассмотрен вопрос реализации права на высшее образование лицами, осужденными к лишению свободы. Процесс получения высшего образования направлен на успешную

реализацию и исправление указанных лиц. Раскрыта специфика получения высшего образования в пенитенциарных учреждениях, которая обусловлена ограничениями и требованиями соблюдения режима. Учитывая эти факторы, актуальными становятся разработка современных образовательных технологий и внедрение дистанционной формы обучения для осужденных. Подчеркивается, что образование как педагогический процесс, который обладает высокой воспитательной направленностью, способствует гуманизации уголовно-исполнительной системы.

Ключевые слова: высшее образование, осужденные, гуманизация, ресоциализация, пенитенциарная система.

Gradetskiy A. Education as the Rehabilitation-Correctional Method of Convicted Persons

The criminal penalty as the special form of law enforcement posits the correctional aim and direct the psychological and educational impact on particular prisoner. The criminal penalty is also one of the management tool in proceedings of social adaptation of prisoner to living conditions of society. It is important to recognize that such activities is considered as the concentration of ideas, interests, opinions in the society which favour the ultimate aim of criminal penalty and namely the correction and resocialization of prisoners.

In the article is considered the question concerning the realization of the right to higher education by convicted persons. The process of the higher education receiving is intended to successful realization and correction of the indicated persons. The author pays attention to specific of higher education receiving in penitentiary establishments, that is conditioned by limitations and requirements of the mode observance. Taking into account these factors, development of modern educational technologies and introduction of distance educating form become actual for convicted persons. It is also underlined that education as a pedagogical process assists humanizing of the criminal justice system.

The right to education of the convicted person is guaranteed by the state. Discriminating against a convicted is not allowed, and laws have been passed to keep this from happening. The benefits of these laws make it easy for a convicted to readjust to society, and lift back up what they had once let down.

Receiving the education by convicted persons is one of the important factors in decrease of criminogenic situation in society, prevention of second offense. The education assists in socialization and adaptation of convicts in society after their jail-delivery. In case of difficulties of providing work of convicts in correctional institutions receiving higher education is the alternative of labour for convicts and has positive correctional influence.

The author substantiates the thesis: education of the condemned has to be directed not only on development of certain skills, abilities and knowledge within professional level, but also on positive change of the values and norms which installations motivating the personality to become the full-fledged citizen of the state and the member of society.

Key words: higher education, convicted persons, humanization, resocialization, penitentiary system.